

Anna Kołodziej

Powstanie i rozwój Harcerstwa w Polsce

Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa nr 3, 9-18

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Anna KOÚODZIEJ

Wy sza Szkoła Bezpiecze stwa z siedzib w Poznaniu

POWSTANIE I ROZWÓJ HARCERSTWA W POLSCE

Skauting bierze sw nazw , pocz tki i podstawowe wzory organizacyjne od kursu zapocz tkowanego w 1907 roku przez brytyjskiego pułkownika . pó niej generała . Roberta Stephensona Smitha Baden . Powella (1857-1941). W tym roku zorganizowaon pierwszy obóz wiczebny dla chłopców, gdzie nie tylko spsobiaich do pracy wywiadowczej, ale te wypracowywa system działania wychowawczej organizacji między cywilnej, któr od *scout*, po angielsku swwiadowca+, nazwa skautingiem. Ide skautingu wyo yw kilku publikacjach, ale najwa - niejsz bya wydana w 1909 roku ksi ka pt. *The Boys Scouting . Skauting dla chłopców*. Pó niej wydano te *Skauting dla dziewcz t*. W 1910 roku rz d brytyjski uznasThe Boy Scouts Association+. sMskie Stowarzyszenie Skautów+ za organizacj spo yteczn dla pa stwa+, a od tej pory szefem brytyjskiego scoutingu jest zawsze ksi krwi, za organizacja jest pa stwow organizacj obywatelskiego wychowania między y. Generał R. Baden . Powell zosta uhonorowany tytuem lorda i po wi ciysi wy cnie pracy skautowskiej.

Pocz tków harcerstwa w Polsce mo na dopatrywa si ju w roku 1910. Wóczas to uczestnik tajnego kursu wojskowego, organizowanego przez *Zarzewie* we Lwowie, Andrzej Małkowski, na polecenie komendanta kursu przetłumaczy na j zyk polski ksi k R. Baden . Powella *Scouting For Boys* i nada jej polski tytu *Skauting dla chłopców*. W druku w 1911 roku nosia tytu *Scouting jako system wychowania*. Wydawc by Zwi zek Polskich Gimnastycznych Towarzystw Sokolich. Uwa a si to za formalny pocz tek ruchu skautowego (harcerskiego) na ziemiach polskich. W czasopi mie *Zarzewie* (Lwów, 1911 rok) pisano: sSkauting jest rodkiem do wychowywania między y na obywateli zdolnych realizowa ide Niepodlego ci tak w pokoju, jak i w walce +¹

W lutym 1911 roku ukształtowa si w ramach sSokoła+ we Lwowie Komenda Skautowa, a 22 maja 1911 roku ukaza si jej pierwszy rozkaz, w którym wymieniono cztery (trzy mskie i jedn dziewcz c) pierwsze polskie dru yny skautowe we Lwowie. Liczyły one 198 chłopców i 23 dziewcz ta. Ustanowiono cztery stopnie skautowe: ochotnik, wywiadowca, harcerz oraz instruktor. 15 pa dziernika 1911 roku ukaza si we Lwowie pierwszy numer dwutygodnika *Skaut*. Faktycznym redaktorem pisma by Andrzej Małkowski. W skład powoanej 21 maja 1911 roku przez wjadze sSokoła+ Naczelnej Komendy Skautowej weszli jako naczelnicy: Kazimierz Wyrzykowski i Andrzej Małkowski . jednocze nie redaktor *Skauta* oraz Olga Drahonowska, Jerzy Grody ski, Alojzy Horak, Franciszek Kapałka i Czesław Pieni kiewicz. Ruch skautowy do 1914 roku obj ywszystkie zabory, ale w ka dym dominowa inna orientacja . w zaborze austriackim i pruskim antyrosyjsko nast-

¹ J. Majka: *Kartki z historii tradycji Zwi zku Harcerstwa Polskiego*. Warszawa 1971, s. 18; Szerzej na temat skautingu polskiego: E. Głowacka-Sobiech: *W dziewi dziesi t rocznic narodzin skautingu na ziemiach polskich*. W: sBiuletyn historii wychowania+ Pozna 2001, nr 1-2 (13-14), s. 40-49; E. Sikorski: *Szkice z dziejów harcerstwa polskiego 1911-1939*. Warszawa 1989, s. 9-49; K. Ko niewski: *I zawsze krzy oksydowany. Refleksje nad histori harcerstwa w Polsce 1911-1986*. Warszawa 2003, s. 15-59; Publikacja K. Ko niewskiego, jak pisze autor we wst pie (s. 11, s. 13) sNie jest dziejem historia (ó) jest moj . chronologicznie prowadzon . refleksj nad Harcerstwem.+

wione *Zarzewie*, a w rosyjskim orientacja endecka.²

W zaborze rosyjskim, zwanym Królestwem Kongresowym, skauting rozpoczął się w 1910 roku, a dwa lata później powołano w Warszawie Naczelny Komend Skautów jako władzę zwierzchni ruchu w Królestwie. Do 1914 roku działalność skautowa była konspiracyjna, nieoficjalna.

W Poznaniu pierwszy zastęp skautowy zawiązał się 17 października 1912 roku. Wkrótce został przekształcony w 1. Poznański Drużynę Skautów. W grudniu 1913 roku powstał Poznański Hufiec Skautowy pod kryptonimem „Piast + Niedźwiedź” po tym powołano drugi hufiec „Szczerba”. Do wybuchu pierwszej wojny światowej drużyny skautowe istniały prawie we wszystkich miastach Wielkopolski. Głównym kierunkiem ich działalności była walka z germanizacją i umacnianie polskiej kultury narodowej.

Podczas pierwszej wojny światowej polski ruch skautowy harcerski występował do walki we wszystkich zaborach, a szczególnie w ruchu legionowym. Harcerze uczestniczyli też licznie w powstaniach narodowych: wielkopolskim (1918 - 1919) oraz I skich (1920, 1921, 1929).

Powstanie Związku Harcerstwa Polskiego (ZHP) w Polsce, tak samo jak odrodzenie się niepodległego państwa, było procesem wieloletnim. 1 listopada 1916 roku ustanowiono w Warszawie nie tylko nazwę ZHP, lecz także odznaczenie organizacyjne: krzyż harcerski z wkomponowaną wń wń lilijką. 12 listopada 1916 roku w Lublinie powołano kierownictwo ruchu harcerskiego dla całej Polski w postaci Naczelnej Rady Harcerskiej (NRH). Przewodniczącym wybrano ks. Jana Mauersberga. ZHP liczył wówczas 33 000 członków - 24 000 harcerzy i 9 000 harerek.³ Proces zjednoczeniowy ZHP na obszarze odrodzonej Polski został zakończony podczas I Walnego Zjazdu ZHP w dniach 30 grudnia 1920 - 2 stycznia 1921 roku w Warszawie. Przewodniczącym ZHP został gen. Józef Haller, wiceprzewodniczącym - ks. Jan Mauersberg i Tadeusz Strumiński, naczelnikiem Główniej Kwatery Warszawskiej - Stanisław Sedlaczek, naczelnik Główniej Kwatery Lubelskiej - Maria Wocalewska. Naczelnik Państwa, Józef Piłsudski, objął honorowy protektorat nad ZHP. Wybrane władze ZHP reprezentowały polityczny nurt narodowej demokracji (endecji) i chrześcijańskiej demokracji (chadecji).⁴ Oficjalnie harcerstwo było apolityczne. U zarania Drugiej Rzeczypospolitej (II RP) składało się głównie z młodzieży gimnazjalnej. Szkoły te były elitarne - uczyszczali tam głównie uczniowie pochodzenia mieszczańskiego i ziemian.

Przez cały okres istnienia niepodległej Polski międzywojennej, trwała jawna i ukryta walka o opanowanie ruchu harcerskiego przez główne siły i formacje polityczne. Po przewrocie majowym 1926 roku zwolennicy J. Piłsudskiego, tworząc tzw. obóz polityczny sanacji, przystąpili do szybkiego wyeliminowania wpływu „soboty narodowej”, tj. endecji i chadecji ze Związku Harcerstwa Polskiego. Już w 1926 roku uaktywniła się liczna grupa instruktorów ZHP zmierzająca do zmiany treści wychowawczych w harcerstwie, do rozciągnięcia działalności Związku na młodzież robotniczą i chłopską, do nasycenia wychowania treściami społecznymi, co znajdowało poparcie u lewicy. Przejściem okazał się Walny Zjazd ZHP w lutym 1931 roku. Działające i instruktorzy popierający sanację wybrali 2 lutego tego roku

² B. Hillebrandt: *Polskie organizacje młodzieżowe XIX i XX wieku. Zarys historii*. Warszawa 1986, s. 50-51

³ B. Hillebrandt, op. cit., s. 59 - 60

⁴ J. Majka, op. cit., s. 41 - 42

na przewodniczącego Rady Naczelnej ZHP województwa łódzkiego, czołowego działacza sanacyjnego Związku Naprawy Rzeczypospolitej, pułkownika Michała Grąbskiego. Naczelnikiem Miejskiej Główniej Kwatery został Antoni Olbromski, naczelnikiem Miejskiej Główniej Kwatery – Jadwiga Wierzbicka. Dzięki tym zmianom ZHP uzyskał przychylną opinię władz państwowych na wszystkich szczeblach.⁵

Zmiany w kierownictwie krajowym i terenowym popierały działający oficjalnie od 1924 roku wewnątrz ZHP lewicowy nurt pod ogólną nazwą „Wolne Harcerstwo”. Jego twórcą i czołowym działaczem był członek kierownictwa PPS – Adam Ciołykosz. Skrajnie lewicowe grupy w ZHP były „Pionier”. Jego działacze byli jednak przez władze uważani za bezpolecenie wzorowanie się na ruchu radzieckim i jego nazwie.

Od 1927 roku działał formalnie, jako sekcja dziecięca Organizacji Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego (OM TUR), „Czerwone Harcerstwo” zyskało poparcie i akces rzeszy młodzieży robotniczej, zwłaszcza w dużych ośrodkach przemysłowych: w Łodzi, Zagłębiu Dąbrowskim, na Łódzku, w Warszawie i Krakowie. W 1930 roku zaczął wychodzić pismo organizacji *Gromada*. W 1931 roku powstał samodzielny Komitet Wykonawczy „Czerwonego Harcerstwa” na czele ze Stanisławem Dubois. Członkami organizacji były dzieci od 8 lat i młodzież do 18 lat. Strój organizacyjny stanowiły, jak w OM TUR, niebieskie koszule i czerwone chusty z zawieszaniem „Białych gotów”. Podstawową jednostką organizacyjną „Czerwonego Harcerstwa” była Gromada.

W ZHP oficjalnym dominującym działaniem pedagogicznym było wychowanie patriotyczne, myślenie kategoriami państwa i sposobienie do jego obrony. Rozwinięte ruchy wychowawcze obejmowały dzieci w wieku 8 – 11 lat. Za twórcę i teoretyka ruchu wychowawczego, zapoczątkowanego w latach 1927 – 1929, uważa się Aleksandra Kamińskiego, białego jednocześnie niejedną z najwybitniejszych postaci całego ZHP. W krótkim czasie istnienia, w II RP (1938 rok), ZHP liczył ponad 200 000 członków, posiadał bardzo dobrze przygotowaną pedagogicznie kadrę instruktorską i bogate do wiadzenia w pracy harcerskiej.

Harcerstwo polskie zapisało się zwycięskimi zwycięstwami podczas polskiej wojny obronnej we wrześniu 1939 roku. Harcerze byli ofiarami nie tylko walki zbrojnej, ale też zbrodni wojennych i ludobójstwa popełnionych na narodzie polskim przez najeźdźców.⁶

Związek Harcerstwa Polskiego szybko przeszedł do podziemnej konspiracji i odbudował swoje struktury w podziemiu. 27 września 1939 roku w Warszawie odbyło się posiedzenie obecnych w kraju członków Naczelnej Rady Harcerskiej. Przewodniczącym ZHP został ponownie ks. Jan Mauersberg, wiceprzewodniczącym – Wanda Opłochowska. Pierwszym konspiracyjnym Naczelnikiem Harcerstwa mianowano, przybyłego z okupowanego już Poznania, Floriana Marciniaka, członka Akademickiego Koła Harcerstwa na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, a członkami Komendy Głównej zostali: Juliusz Dąbrowski, Lechosław Domański i Aleksander Kamiński, reprezentujący demokratyczny nurt w ZHP. Włoskim harcerstwem, zwanym Wojennym Pogotowiem Harcerek, kierowała Józefina Jępińska. W 1940 roku harcerstwo przybrało kryptonim „Szare Szeregi”. W marcu

⁵ B. Hildebrandt, op. cit., s. 91 – 92

⁶ K. Wais: *Związek Harcerstwa Polskiego 1918-1939. Studia z dziejów organizacji młodzieży w II RP*. Rozprawa doktorska, Uniwersytet Rzeszowski Wydział Socjologiczno-Historyczny, Rzeszów 2007, promotor Andrzej Andrusiewicz

1942 roku zostały podporządkowane Komendzie Głównej AK.⁷ Zakończona ideowo i politycznie i pedagogicznie Szarych Szeregów została najdobitniej wyrażona w książce A. Kamińskiego pt. *Kamienie na szaniec*⁸ i innych jego pracach.⁹

Do Szarych Szeregów zalecano przyjmowanie starszej młodzieży, lecz przeważali 16- i 18-latkowie, było też wielu młodszych. Wszystkie struktury nosiły konspiracyjne nazwy, np. Kwatera Główna, Pasieka, Chorągiew, Sul, Hufiec, Sójka, Drużyna, Rodzina, Zastęp, Szczęśliwa. Wydawano liczne czasopisma o zmienionych nazwach, jak np. *Bądź gotów, ródzjo, Doby, Drogowskaz* i inne. Szare Szeregi szczególnie zajęły się w pracy wywiadowczej i dywersyjnej. W kartach historii na stałe wpisały się oddziały harcerskie *Szoka* i *Parasol*.¹⁰

W maju 1943 roku, po aresztowaniu Floriana Marciniaka, naczelnikiem Szarych Szeregów został Stanisław Broniewski i pozostającym do kapitulacji Powstania Warszawskiego. Harcerze zasilali ruch oporu wszystkich polskich formacji podziemnych do końca wojny. Gdy w Warszawie, pomimo bohaterstwa powstańców, 2 października 1944 roku upadło powstanie, na prawym brzegu Wisły tworzyła się Polska, zwana ślubelską, Wraz z całym cyrciem społecznym i ekonomicznym odradzała się lub tworzyła od podstaw ruch młodzieżyowy, w tym polski ruch harcerski. W okupowanym jeszcze Krakowie w dniach 1 i 3 stycznia 1945 roku ukazały się skierowane do wszystkich harcerzy rozkazy Naczelnika *Pasieki* traktujące o zaprzestaniu wszelkiej pracy konspiracyjnej z dniem i chwilą, gdy Armia Radziecka i Wojsko Polskie wyzwolą daną miejscowość.¹¹

W podobny sposób było rozwijane było harcerstwo ślubelskie. Pogotowie Wojenne, formalnie 25 marca 1945 roku, lecz ostateczną decyzję podjęto na tajnym zebraniu kierownictwa w Krakowie. W kręgach instruktorskich istniały opory przeciwko rozwijaniu (dekonspiracji) struktur i całego harcerstwa. Zostały jednak przełamane.

Odradzanie harcerstwa odbywało się początkowo pod wpływem radości z wyzwolenia i tworzenia się państwa polskiej. Ruch harcerski rozwijali przedwojenni instruktorzy ZHP, ale też przy poparciu Związku Walki Młodych (ZWM), OM TUR i Związku Młodzieży Wiejskiej (ZMW) *śWici*, których szeregi rosły szybko. Do końca 1944 roku struktury ZHP działały już na terenie całej Polski ślubelskiej.

30 listopada 1944 roku w Lublinie ogłoszono dekret kierowników dwóch resortów Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN): Owiaty oraz Administracji Publicznej, który stanowił *śW* uznaniu konieczności dania podstaw organizacyjnych dla wychowania młodzieży i metodami harcerskimi i przygotowania jej w ten sposób do wiadomej, czynnej i ofiarnej służby dla demokratycznej Rzeczypospolitej Polskiej powołuje się z powrotem do ucyenia jawnego, zepchnięte w podziemie przez okupanta, stowarzyszenie wyśzej ucyeczności, Związek Harcerstwa Polskiego.¹² W ten sposób w dziejach organizacji zapoczątkowany został nowy okres: drugi ZHP, a trzeci z kolei harcerstwo. Przed tym aktem formalnym, już w wrześniu 1944r. działały centralne władze odradzającego się harcerstwa. Powoła-

⁷ Polityczne typy powstania, struktury i kierunki działalności konspiracji przedstawili w swych pracach wybitni historycy polscy: J. Topolski: *Polska dwudziestego wieku. 1914-1995*. Poznań 1995, s. 143-146; A. Czubiński: *Historia Polski XX wieku*. Poznań 2000, s. 230-231

⁸ A. Kamiński: *Kamienie na szaniec*. Katowice 1958

⁹ A. Kamiński: *Szoka i Parasol*. Warszawa 1957

¹⁰ K. Końkowski, op. cit., s. 209-255

¹¹ Ibidem, s. 253

¹² Ibidem, s. 254-255

no Główny Kwartery Harcerzy i Harcerek. W listopadzie 1944 roku powstał projekt, uchwalony przez kierownictwa ZWM, OM TUR i ZMW (wici), powołania Tymczasowej Naczelnej Rady Harcerskiej (TNRH). Powołano ją 31 grudnia 1944 roku, a 10 stycznia 1945 roku odbyło się w Lublinie pierwsze posiedzenie TNRH.

Uchwalono na nim deklarację ideową ZHP. Przewodniczącym został Stanisław Nowakowski, komendant chorągwi ZHP w Rzeszowie, wiceprzewodniczącym – Tadeusz Nawrocki, związany z ruchem ludowym, naczelnikiem harcerzy – harcmistrz Michał Sajkowski z Resortu Owiaty PKWN, naczelniczką harcerek – harcmistrzyni Kazimiera Wiatochowska związana z OM TUR. M. Sajkowski i K. Wiatochowska byli posłami do Krajowej Rady Narodowej (KRN). Wkrótce naczelne władze ZHP zostały przyjęte przez premiera Rządu Tymczasowego, Edwarda Osóbka Morawskiego; Naczelnego Dowódcę Wojska Polskiego, generała broni Michała Rolińskiego; Ministra Owiaty, Stanisława Skrzyszewskiego oraz Ministrów Administracji Publicznej, Informacji i Propagandy.

W marcu 1945 roku ukazał się pierwszy numer czasopisma *Życie harcerskie* z artykułem programowym pióra T. Nawrockiego, w którym stwierdził m. in.: „Polska, która się tworzy, która idzie, będzie urzeczywistnieniem ideałów, będzie Polską, w której nie tylko twórca, ale i jej dziełem i władcą wszystkich dóbr kultury będzie lud; Polska będzie Polską demokratyczną, Polską ludową”. Harcerstwo (o) musi wychowywać (o) w duchu prawd i ideałów współczesnej demokracji.¹³ W dniu 18 stycznia 1945 roku w Krakowie kierownictwo Szarych Szeregów podjęło uchwałę o rozwiązaniu Szarych Szeregów i zaniechaniu konspiracji. 20 maja 1945 roku w Warszawie uzupełniono TNRH do 24 członków. Zreorganizowano Naczelnictwo Związku. Przewodniczącym ZHP został Janusz Wierusz Kowalski, naczelnikiem harcerzy Roman Kierzkowski, a naczelniczką harcerek – Wiktoria Dewitziowa. Wskazano kadry starego ZHP i Szarych Szeregów wychodziły do pracy w nowym harcerstwie. 10 listopada 1945 roku ZHP stał się członkiem i zajęcieliem wiatowej Federacji Między Demokratycznej, powstałej w Londynie. Nie zaprzestano starań o pozostanie w Międzynarodowym Biurze Skautów.

W toku się w latach 1945 – 1947 roku ostrej walce między siłami lewicy społecznej, której trzonem były Polska Partia Robotnicza (PPR) i Polska Partia Socjalistyczna (PPS) oraz ich organizacje międzyowe – ZWM i OM TUR, harcerstwo, zwłaszcza jego kadra, było podzielone. Część kadry sympatyzowała z obozem politycznym Stanisława Mikołajczyka, wicepremiera Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej (TRJN), zajęcieli i przywódcy Polskiego Stronnictwa Ludowego (PSL). Na wniosek Aleksandra Kamińskiego TNRH przyjęła uchwałę o neutralności ZHP w referendum ludowym w czerwcu 1946 roku.¹⁴

Na przełomie 1947 i 1948 roku przystąpiono do tworzenia zajęcieli i organizacji wewnątrz ZHP – Harcerskiej Siły w Polsce, która zbierała się częściowo z tworzonych pod patronatem ZMP (powstał w lipcu 1948 roku) i Wojska Polskiego, Powszechna Organizacja Siły w Polsce (PO SP).

Historyk polskiego ruchu międzyowego, Bogdan Hillebrandt, tak ocenia ewolucję w polskim harcerstwie w latach 1944 – 1949: „W miarę upływu lat harcerstwo przeszło obok ewolucji ideowej, która w konsekwencji doprowadziła do zasadniczej zmiany politycznego oblicza tej organizacji. Ewolucja nie przebiegała bez-

¹³ J. Majka, op. cit., s. 129 – 131

¹⁴ Patrz: M. Turlejska: *Te pokolenia – ciemnymi czarnymi* Warszawa 1986

konfliktowo. Była wynikiem ostrej walki ideologicznej pomiędzy zwolennikami restytucji harcerstwa w jego przedwojennym kształcie ideowym a rzecznikami przemian, które doprowadziła miały związek naprzeciw nowej powojennej rzeczywistości. Walka owa rozpoczęła się niemal od pierwszych miesięcy działalności harcerstwa w Polsce Ludowej, a jej rozstrzygnięcie nastąpiło w latach 1949 - 1950 roku, kiedy to harcerstwo polskie ostatecznie zerwało z tradycjami skautowskimi.¹⁵ Ale jednocześnie nie pogrzebano znaczącego dorobku ZHP i jego oryginalnej pracy z dziećmi i młodzieżą. Potwierdzeniem tego może być *Tekst prawa harcerskiego* z 1950 roku. W pierwszym punkcie harcerz przyrzeka skocha Polskę Ludową i służy jej całym swoim życiem. *Tekst* był wyrażeniem nie zdominowany przez treści ideologiczne i polityczne, a pomijał całkowicie wartości moralne, którymi winien kierować się członek organizacji.¹⁶

Proces likwidacji dotychczasowego ZHP rozpoczął się już w 1948 roku. Na odbywanych w całym kraju naradach instruktorskich, w których licznie uczestniczyli członkowie PPR i PPS (od 15 grudnia - Polska Zjednoczona Partia Robotnicza: PZPR) oraz członkowie Związku Młodzieży Polskiej (ZMP) prowadzono totalną krytykę skautingu, określając ten ruch jako „genetycznie związany z imperializmem”. Odrzucono te elementy skautingu, które były z punktu widzenia adaptowane na potrzeby demokratycznego wychowania. Nie mogło się to nie odbić ujemnie na skuteczności pracy harcerskiej w latach 1950 - 1955. Klasycznym potwierdzeniem skrajnej i fałszywej oceny skautingu jako czegoś, co należy odrzucić, była rezolucja podjęta w grudniu 1948 roku na naradzie komendantów ZHP: „My, instruktorzy, wychowawcy najmłodszego pokolenia budującego socjalistyczną Polskę, zrywamy ze wszystkimi pozostałościami wychowania skautowego i harcerskiego, które są odbiciem ustroju kapitalistycznego i chcemy nasz harcerski robot oprzeć na zasadach wychowania socjalistycznego”.¹⁷ Symbolem zmian było wprowadzenie czerwonych chust do stroju.

We wrześniu 1948 roku połączono komendy (Główne Kwatery): miejskie i wiejskie, likwidując podziały ZHP na miejskie i wiejskie harcerstwo. Przewodniczącym ZHP został Józef Sosnowski.

Władza tym poszła za przekształcenie ZHP w Organizację Harcerską działającą w ramach Związku Młodzieży Polskiej i pod jego kierownictwem. Zaczęło to mechaniczne i bezkrytyczne kopiowanie metody pracy radzieckiego ruchu pionierskiego zaniechując własne doświadczenia i tradycje. W pierwszej połowie 1951 roku Naczelnictwo ZHP oraz komendy chorągwi i hufców - zwane już wojewódzkimi i powiatowymi - wyznaczono jako wydziały harcerskie do zarządów ZMP. Ustalono 14 lat jako górny limit wieku członkostwa w harcerstwie. Powyżej tego wieku młodzież należała do ZMP. Pracę Organizacji Harcerskiej kierowała Janina Balcerzak, sekretarz ZG ZMP. W 1954 roku podjęła ona pierwszą próbę krytycznej oceny pracy organizacji harcerskiej ZMP. Nie dokonano jednak przejęcia, ale trwał powolny proces powrotu do tradycji ZHP. Na przełomie maja i czerwca 1956 roku narada programowa poparła projekt zmian w strukturze i zarysu struktury autonomicznej Organizacji Harcerskiej Polski Ludowej (OHPL), wyodrębnionej ze struktur ZMP. W końcu sierpnia 1956 roku na plenum ZG ZMP powołano

¹⁵ B. Hillebrandt, op. cit., s. 211

¹⁶ J. Kwiek: *Związek Harcerstwa Polskiego w latach 1944 - 1950. Powstanie. Rozwój. Likwidacja*. Toru 1995, s. 123

¹⁷ J. Majka, op. cit., s. 143 - 144

Komend Główny OHPL. Komendantem Głównym wybrano Janin Balcerzak. Według J. Majki: „Była to pierwsza dojrzała próba syntezy dorobku Organizacji Harcerskiej i jej poprzedników. Lewicowych organizacji i ugrupowań dziecięcych z tradycyjnym dorobkiem Związku Harcerstwa Polskiego”.¹⁸ Działalność OHPL trwa do 8 grudnia 1956 roku. Przygotowują grunt pod ponowne powstanie ZHP po rozpadzie ZMP.

Za początek odrodzenia ZHP można uznać, rozpoczęty 8 grudnia 1956 roku w Łodzi, Zjazd Działaczy Harcerskich, który faktycznie stał się I Zjazdem ZHP w PRL.¹⁹ W wyniku długich negocjacji z grupami dawnych działaczy Szarych Sieraków i ZHP. A. Kamińskiego, S. Broniewskiego, K. Końskiego i innych za pośrednictwem m. in. nowego Ministra Oświaty, Władysława Biegańskiego, doszło do ich udziału w Zjeździe i w nowych władzach ZHP. Dzięki temu uniknięto rozbięcia i powstania dwóch różnych organizacji harcerskich. Zjazd wybrał Naczelny Rad Harcerstwa, do której weszli m. in.: Aleksander Kamiński, Adela Korczyńska, Zofia Zakrzewska, Jacek Wargzynowicz, Jacek Kuro, Kazimiera Wiatochowska oraz M. Dobrzyńska. Naczelniczką Jednolitej Głównej Kwatery ZHP została Zofia Zakrzewska.

Zamykając Łódzki zjazd nowo wybrany przewodniczący Naczelnej Rady Harcerskiej, Aleksander Kamiński, powiedział: „Harcerstwo będzie takie, jakimi będą nasi instruktorzy. Uwierzcie w siebie i w swoje siły. Sprawcie, aby harcerstwo powstające w grudniu 1956 roku było dobrym harcerstwem naszej ludowej ojczyzny”.²⁰ Stojąc na baczno uczestnicy Łódzkiego zjazdu śpiewali: *Wszystko co nasze Polsce oddamy*. Ale Kazimierz Koński nie podzielał zapału części uczestników zjazdu: śmiej się wszyscy śmiejąc się, że ZHP odrodzony w 1956 roku będzie mógłby niezmienną kopią, repliką ZHP z lat 1930. 1939, a nawet tego z lat 1945. 1950. Wprawdzie krzyż byłby ten sam, takie same mundury, ta sama lilijka, nawet i hymn ten sam: *Wszystko co nasze Polsce oddamy*, ale w rzeczywistości został stworzony zupełnie nowy rozdział dziejów harcerskich. W 1957 roku już przekraczali my rzekę zupełnie inną. Niektórzy mieli nadzieję, że uroki życia ojców powrócą się jako uroki z życia dzieci. To było złudzenie. Dwa razy nie wchodzi się do tej samej rzeki. Tym bardziej, że w 1957 roku brzegi tej rzeki. Jej brzegi ustrojowe i państwowe. Były zupełnie odmienne”.²¹

Bardzo ostrą krytykę metod harcerskiego wychowania podjął w Głównej Kwaterze podharcmistrz Jacek Kuro, który OH ZMP był duchowym i organizacyjnym przywódcą środowiska walterowskich i nastawionych skrajnie lewicowo. On i popierający go instruktorzy krytykowali brak samorządności w systemie zastępowym. Krytyka ta nasilała się już od 1959 roku. Jej myślenie przewodni było głoszenie postulatów uczenia harcerzy szczerze wszystkimi przez wszystkich, co było bliskie anarchizmowi i zostało odrzucone.

¹⁸ Ibidem, s. 155

¹⁹ Zob. A. Pankowicz, J. Wojtycz (red.): *Odrodzenie harcerstwa i walka o jego oblicze ideowe w latach 1956-1959. Materiały z konferencji naukowej odbytej w Auli Collegium Novum Uniwersytetu Jagiellońskiego 4 grudnia 2006 roku*. Karków 2007; P. Plichta: *Kronika. Życie naukowe. Odrodzenie Harcerstwa i walka o jego oblicze ideowe w latach 1956-1959 - konferencja naukowa (Kraków, 4 grudnia 2006)*. W: *Studia Historyczne. Kwartalnik*. R.L. 2007. z. 2 (198), s. 255-256; E. Głowacka-Sobiech: *Zjazd Łódzki i odrodzenie Związku Harcerstwa Polskiego w 1956 roku*. W: *Biuletyn Historii Wychowania* 2005/2006+ Poznań 2007. 1-2 (21-22)

²⁰ K. Koński, op. cit., s. 296

²¹ Ibidem, s. 303

W 1957 roku opracowano, a następnie wprowadzono w życie nowe *Przyrzeczenie* i nowe *Prawo Harcerskie*. Teksty tych dokumentów brzmiały następująco: Przyrzeczenie: „Mam szczerą wolę całym życiem spełniać swój obowiązek Polsce Ludowej, walczyć o prawdę i sprawiedliwość społeczną, niechaj mnie pomoc każdemu człowiekowi, by posiąść prawem harcerskiemu”. Prawo:

1. Harcerz służy Polsce i dla niej sumiennie spełnia swoje obowiązki.
2. Na służbie harcerza polegaj jak na Zawiszy.
3. Harcerz jest sprawiedliwy, w każdej sytuacji szanuje człowieka i staje w obronie krzywdzonych.
4. Harcerz jest przyjacielem tych, którzy zmieniają świat na lepsze, a za brata uważa każdego innego harcerza.
5. Harcerz chętnie pomaga rodzicom, dba o dom rodzinny, szanuje starszych.
6. Harcerz jest pożyteczny i gospodarny, dba o dobro społeczne.
7. Harcerz jest pracowity i wytrwały, w życiu stawia sobie wielkie cele.
8. Harcerz jest karny i odważny, z uśmiechem pokonuje trudności.
9. Harcerz jest przyjacielem przyrody, poznaje jej piękno i tajemnice.
10. Harcerz jest szlachetny w słowach i czynach. Nie pali tytoniu, nie pije napojów alkoholowych.

W zmodyfikowanym *Zobowiązaniu* instruktorskim wyrażono wprost ideologiczne cele wychowania harcerskiego: „Bardziej pracować nad utrwaleniem w umysłach i uczuciach młodzieży zrozumienia i umiędzynarodowienia idei socjalizmu”.²²

W centralnych, chociaż i w terenowych władzach ZHP do II Zjazdu (18-21 kwietnia 1959 roku) utrzymywały się dwa nurty ideowe. W NRH, której przewodniczył Aleksander Kamiński, dominowały tendencje zachowawcze. W Głównym Kwaterze ZHP, kierowanej przez Zofię Zakrzewską, panowała atmosfera demokratycznych i prosocjalistycznych przeobrażeń w harcerstwie. Po jej śmierci II Zjazd ZHP podjął nowe uchwały. Nowy statut otwarcie mówił o kierowniczej roli PZPR w PRL. Po tym czasie harcerstwo reorganizowało się w duchu demokratycznych przemian. Szybko rosł jego szereg. W końcu 1963 roku liczył 1084 członków. Od 1959 roku liczba instruktorów wzrosła z 25 do 41 tys. W szybkim tempie rosła liczba obozów letnich i zimowych. ZHP rozwijał współpracę z pokrewnymi organizacjami w ramach Układu Warszawskiego oraz na Kubie i w Azji.

W dniach 2-3 kwietnia 1964 roku obradował w Warszawie III Zjazd ZHP. Potwierdził, że ZHP stał się organizacją masową, Zjazd rzucił hasło zbudowania dwumilionowej organizacji, intensyfikacji pracy wychowawczej, lepszej przejrzystości i odformalizowania. Zjazd dokonał koniecznych zmian personalnych we władzach Związku. Naczelnikiem Głównego Kwartery ZHP wybrano Wiktora Kineckiego. Sprawował tę funkcję do grudnia 1969 roku. Po nim (19 grudnia 1969-1974) stanowisko powierzono Stanisławowi Bogdanowiczowi. Kolejną funkcję Naczelnika Kwartery Głównego ZHP pełnili: w latach 1974-1980: Jerzy Wojciechowski, 1980-1982: Andrzej Ornat, a następnie Ryszard Wosiński.²³ W tym okresie (1964-1980) ZHP prowadzi intensywne prace wychowawcze. Przykładem mogą być ogólnopolskie akcje społeczne Związku, jak *Operacja 1001 Frombork* (1966-1973), operacja *Bieszczady 40* (1974-1980).

²² Ibidem, s. 313

²³ B. Hillebrandt, op. cit., s. 382-383

W końcu 1972 roku ZHP liczył 2 056 602 członków, w tym 80 118 instruktorów.²⁴ Specyficzny wkład ZHP w wychowanie dzieci i młodzieży polegał na tym, iż uczył swoich członków dostrzegania i rozwiązywania rzeczywistych problemów swego środowiska, zachęcał do samodzielnego działania, a swoją pracę wychowawczą opierał na zasadach samodzielności, samorządności i samowychowania. ZHP nie jest organizacją dla dzieci i młodzieży, lecz jest ich własną organizacją, gdyż jego poszczególne ogniska działają na zasadach samodzielności i samorządności, opierają się także na indywidualnej pracy nad sobą każdego członka.²⁵

W końcu lat siedemdziesiątych ZHP prowadziła nadal wielkie centralne akcje społeczne. Na obozy letnie, staż i wycieczki. W 1980 roku wyjechało około 400 tysięcy młodzieży harcerskiej. Pieśniami tradycyjnymi:

*Płonie ognisko i szumi knieje,
Drożynowy jest w ród nas,
Opowiada starodawne dzieje,
Bohaterski wskrzesza czas.*²⁶

Ale na niektóre obozy docierały już wieści o strajkach lipcowo-sierpniowych w kraju, o szerzącym się niepokojem, snikt nie przypuszczał, że za niewiele tygodni historia harcerstwa nabierze niezwykłego przyspieszenia (o), a w ZHP rozpoczęło się bodaj najbardziej kryzys ideowy i polityczny naszego ruchu, a Związek stanie przed wielką próbą swojej wartości moralnej, a przyjdzie mu zdawać egzamin z tego, co jest podstawowymi cechami harcerstwa. Zapał stwórcy swojej postawy.²⁷

Jesienią 1980 roku kryzys polityczny objął całą Polskę, wszystkie struktury państwa. W harcerstwie ujawniły się różne nurty. Formowały się i rosły w siłę opozycja antykomunistyczna dzieliła się na różne kierunki. Każde z nich dążyło do zapanowania nad młodzieżą i uczynienia z niej własnej bazy społeczno-politycznej. To samo dotyczyła nurtów w różnych kręgach instruktorskich i młodzieży harcerskiej.

Najbardziej aktywni byli dawni instruktorzy i działacze ZHP z okresu II RP i lat powojennych, teraz powiązani z Komitetem Obrony Robotników (KOR), Konfederacją Polski Niepodległej (KPN) i nauczycielską „Solidarności” oraz członkami hierarchów Kościoła katolickiego i Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (KUL) w Lublinie. W końcu października 1980 roku utworzone zostały pierwsze (Warszawa, Kraków, Lublin) chorągwie Kręgi Instruktorów Harcerskich im. A. Małkowskiego (KIHAM). Wkrótce wybrały one swój Centralny Rad Porozumienia KIHAM.²⁸ Początkowo Kręgi im. A. Małkowskiego nie negocjowały z ZHP. Ale w połowie 1981 roku, gdy sytuacja polityczna w kraju gwałtownie się pogorszyła, a opozycja otwarcie głoszą obalenie władzy istniejącej w PRL, członkowie KIHAM deklaruowali rozłączenie z ZHP. Lubelski KIHAM (lub jego członkowie) zadeklarowali powołanie „Niezależnego Ruchu Harcerskiego”. W innych chorągwiach KIHAM zapowiadały powołanie „Harcerskiego Ruchu Niepodległej Polski”, „Ruchu Harcerzy Polskich” itd. Były to próby godzić nie tylko w jedno harcerskie, ale także w obowiązujący

²⁴ Ibidem, s. 384-385

²⁵ Ibidem, s. 85

²⁶ W. Końkowski, L. Jóchowicz (red.): *pieśnik*. Warszawa 1992, s. 209-210

²⁷ K. Końkowski: *op. cit.*, s. 381

²⁸ S. Czopowicz: *KIHAM: zarys wydarzeń, wybór dokumentów i relacji*. Warszawa 1998, s. 51 i 56

system prawny PRL. Próby te zmierzały do powołania nowych władz ZHP na nadzwyczajnym, VIII, zjeździe i przekreślenia uchwały VII Zjazdu ZHP, który obronił Związek przed rozpadem (marzec 1981 roku). Zjazd ponownie wybrał harcmistrza Andrzeja Ornata Naczelnikiem ZHP. Działania zwolenników rozłam w ZHP dobitnie ocenił *ex post*, daleki od ówczesnej władzy PRL, ale polityczny realista, K. Ko niewski: „Należy postawić kropkę nad >>i<<. W tej całej awanturze o Harcerstwo instruktorom tak czy inaczej związanym z >>Solidarność<< nie szło o naprawę błędów w wychowaniu młodzieży, nie szło im wcale o dzieci ani młodzież. Szło im o to, by ZHP politycznie rozłamywać i wyrwać spod wpływów państwa ludowego.”²⁹ Nie kryje się z tym wydawcy cytowanej książki Stanisława Czopowicza. Przewodniczącego porozumienia KIHAM „Czsto mówi się, że KIHAM byłby tym dla harcerstwa, czym NSZZ >>Solidarność<< dla Polski.”³⁰ Musiałby więc się rzeczy dzielić losy „Solidarność” do początków transformacji ustrojowej 1989 roku.

Główna Kwatera ZHP powołała „Pogotowie Harcerskie”, które niosło pomoc ludziom starym i chorym w trudnym okresie pierwszych tygodni stanu wojennego. Wiosną instruktorów i nauczycieli obroniła jedno i samoistnienie ZHP.

Związek Harcerstwa Polskiego nie został zawieszony w swojej działalności. Normalnie pracowała Naczelna Rada ZHP oraz Kwatera Główna. W połowie 1982 roku nowym Naczelnikiem ZHP został Ryszard Wosiński, harcmistrz Polski Ludowej (PL), gdy harcmistrz PL Andrzej Ornat został Ministrem do spraw Młodzieży. Wszystkie drużyny, hufce i chorągwie nadal funkcjonowały, ale z konieczności nie tak samo jak przed 13 grudnia 1981 roku.

Do końca 1982 roku trwał odpływ z szeregów członków, członków władz i instruktorów ZHP. Jego stan zmniejszył się do 2 milionów, czyli o 1/3 w porównaniu z 1981 rokiem. W 1983 roku, gdy zniesiono stan wojenny, ZHP obchodził 75-lecie swego istnienia, działając nadal jako jedna, choć niejednolita organizacja.

Reformatory w ZHP wraz z przebudową Związku bronili go przed rozbięciem i przejściem przez działaczy KIHAM, bezpośrednio powiązanych z polityczną opozycją wszystkich odcieni, KUL w Lublinie i najbardziej nieprzejednanym wobec PRL w szerszym duchowieństwie. KIHAM i tworzony przez Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej (ZHR)³¹ nie tylko rozbił jedno ZHP, ale też rozpoczął szeroką skalę klerikalizacji harcerstwa. Powstawały liczne sprzyknie i zastępy i drużyny ZHR. Potwierdza to w swojej książce przewodniczący KIHAM, Stanisław Czopowicz.³² Podobnie ukazuje to Piotr Gojdyn w pracy poświęconej *Polskiej Organizacji Harcerskiej*. Organizacja powstała w 1985 roku z usunięcia tych z ZHP członków i działaczy, za wystąpienie umundurowanych harcerzy w uroczystościach religijnych. Wkrótce Polska Organizacja Harcerska (POH) weszła jako organizacja autonomiczna w skład ZHR. Z dniem 1 stycznia 1998 roku przestała istnieć i wchodziła bezpośrednio do struktur ZHR.³³ Kolejne lata przyniosły dominację ZHP i ZHR jako wiodących organizacji skautowych.

²⁹ K. Ko niewski, op. cit., s. 388

³⁰ S. Czopowicz, op. cit., s. 7

³¹ Na temat ZHR ukazują się między innymi opracowania: K. Stanowski: *Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej*. Wrocław 1990; J. Parzyński: *Ruch Harcerski Rzeczypospolitej 1983 - 1989*. Kraków 1991; R. Wiraszka: *Kalendarium Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej 1989-2000*. Warszawa 2000.

³² S. Czopowicz, op. cit.

³³ P. Gojdyn: *Geneza powstania i działalność Polskiej Organizacji Harcerskiej 1985-1997*. W: P. Tomaszewski, M. Wołosz (red.): *Organizacje młodzieżowe w XX wieku. Struktury, ideologia, działalność*. Toruń 2008, s. 279 - 289